

การทำความเข้าใจระหว่างศาสนา

โดยหลักพื้นฐาน

[ชุดลอยปทุม อันดับ ๗๖]

พุทธศาสนิกชน

อุทิศนา

ลอยธรรมะมาลัย	ลงสู่โลกอันเบียดบีบ
แผ่ธรรมะรังษี	ตามพระพุทธรูปประสงค์ ๗
มันหมายจะเสริมศาสน์	สถาปนโลกให้อยู่ยง
ปลอดภัยพินาศ, คง	เป็นโลกศุขสถาพร ๗
หากแล้งพระธรรมญาณ	อันธพาลกลีบร
จะครองโลกเป็นอากร	ให้เลวลูสเตรัจฉาน ๗
จะทุกข์ทนทงคณวัน	พิฆาตกันบมีประมาณ
ด้วยเหตุอหังการ	เข้าครองโลกวิโยคธรรม ๗
บรรษัทพระพุทธรองค์	จึงประสงค์ประกอบกรรม
ตามแนวพระธรรมนำ	ให้โลกผองผ่องพันภัย ๗
เผยแผ่พระธรรมทาน	ให้ไพศาลพิชิตชัย
แปดหมื่นสี่พันนัย	อุทิศทั่วทั้งปถพี ๗

พ.ท.

๒๕๒๓

การทำความเข้าใจระหว่างศาสนา

โดยหลักพื้นฐาน

[ชุดลอยปฐม อันดับ ๗๖]

คำบรรยายของ

ท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ

ประจำวันเสาร์ที่ ๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๕๒๘

ณลานหินโค้ง สวนโมกขพลาราม อ.ไชยา

ศรัทธาบริจาคน

ของ

คณะศิษย์ชาวตะกั่วป่า (มีรายนามในท้ายหนังสือ)

ถวายสักการะแด่ท่านอาจารย์ ในวันล้ออายุครบ ๘๐ ปีบริบูรณ์

เพื่อแจกเป็นธรรมบรรณาการ

๒๗ พฤษภาคม ๒๕๒๘

พิมพ์ครั้งที่ ๑ จำนวน ๔,๒๐๐ เล่ม

สงวนลิขสิทธิ์

พระรัตนตรัย

พระพุทธะ พระธรรมะ และพระสงฆ์
ล้วนต่างองค์ เป็นพระ หรือไหน
หรือเป็นองค์ เดียวกัน ที่ชั้นใน
ดูเท่าไร ก็ไม่เห็น เป็นสามองค์.

นั่นถูกแล้ว ถ้าดูกัน แต่ชั้นนอก
คือดูออก มีพุทธะ จอมพระสงฆ์
ได้ตรัสรู้ ซึ่งพระธรรม ทรงจำนง
สอนพระสงฆ์ ทั้งหลาย ให้รู้ตาม.

แต่เมื่อดู ชั้นใน กลับได้พบ
ว่าธรรมหนึ่ง ซึ่งอยู่ครบ ในพระสาม
ทั้งพุทธ สงฆ์ หรือว่าองค์ พระธรรมงาม
ล้วนมีความ สะอาด สว่าง สงบ บรรจบกัน.

W. S. S. S.

อนุไมทาน

ทรงพิมพ์หนังสือธรรมะขึ้นเป็นธรรมทาน ในสมัย
ที่โลกกำลังขาดแคลนธรรมะอย่างยิ่ง เช่นหนังสือ เมื่อก่อน มี
เหตุผล และ การแก้การอนุไมทาน, วิธีขออนุไมทาน.

คำว่า "ธรรม" เมื่อกล่าวโดยย่อ มีความหมายมาก
มาย นานาประการ, แต่ประการที่สำคัญที่สุดนั้น ธรรมะ
คือ หน้าที่ ที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติ ให้ถูกต้องตามกฎ
ของธรรมชาติ ทุกชั้นทุกตอน แห่งวิวัฒนาการ ของ เขา,
เมื่อ ความมีชีวิตอยู่ อย่าง วิเศษ นี้ ได้ โดย ส่วน ตัว และ
ส่วนรวม, หรือ ทั้ง โลก.

โลกขาดแคลนธรรมะ เพราะ ไม่รู้ จัก สิ่ง ที่ เกี่ยว
กับ ธรรมะ อย่าง ถูกต้อง ตั้ง แต่ ก่อน แล้ว เพราะ คือ อยู่
แต่ โดย ไม่ สนใจ ใน การ ที่ จะ สร้าง ด้วย มือ ตนเอง เกิด จาก การ ประ พาศ
ผิด ธรรมะ นั่นเอง. สัญชาต ที่ คน ใน โลก คน ส่วน น้อย
ใน การ ที่ จะ สร้าง ด้วย มือ ตนเอง และ เจริญ เติบโต ขึ้น จน การ
ที่ มี ชีวิต เป็น ที่ สนใจ นี้ ก็ น้อย แล้ว. สมาชิก ใน สังคม
ที่ มี ชีวิต ที่ ดี คน นั้น มี ที่ ไม่ รู้ ถึง ธรรมะ ที่ จะ ปฏิบัติ
ให้ ดี แล้ว; แต่ แต่ นี้ มี หนังสือ ที่ จะ นำ คน ใน โลก ให้ ได้ มี ชีวิต
ที่ ดี แล้ว เป็น แน่ แล้ว. เขา นั้น ว่า หน้าที่ ของ เขา มี คือ
คือ คือ แต่ เขา หนังสือ ที่ จะ นำ คน ใน โลก ให้ ได้ มี ชีวิต
ที่ ดี แล้ว.

โลกส่วนใหญ่นี้ กำลังตกอยู่ในสภาพเช่นนี้ วิธี

การรู้จักธรรม คือการรู้ตัวละวางมีอะไรอย่างถูกต้อง คน
ไม่หลงใหลในสิ่งใด แม้ในความสุขหรือความทุกข์ ก็คือสิ่งที่รู้ตัวอยู่
กับสิ่งใด อย่างชัด ๒๐๑. มีคำว่าฉันใด ความสุขอันใดในนี้ ย่อม
มีเว้นที่แท้แห่ง ความหลงใหล สำหรับผู้ที่รู้ธรรมอย่างแท้-
จริง. ความเห็นแก่ตัว ย่อมเกิดไม่ได้ เพราะเหตุนี้. ความรัก
เพื่อหมั่นขยันดีด้อยกัน มีได้โดยง่าย แม้ว่าจะมีความเหลือ
คำที่รู้กว่ากัน มากมายสักเพียงไร. ผู้ประพฤตธรรม ย่อม
รู้จักเป็นสุข เมื่อรู้ตัวว่าตนได้ประพฤตธรรม หรือเมื่อได้ทำ
หน้าที่ของตนอย่างถูกต้อง. ความเกอฐพถาวโร ใน
ข้อนี้ ทำให้รู้ตัวเป็นสุข. ไม่นับความสุขอันเป็นมายา
คือ สิ่งนอกเหนือจากใจหรือเห็น คือ ๓๓ ขุ ลมุก ถิ่น ๓๒ และ
๒๓ ที่ต่างเป็นนัยสของนอกเหนือเวลานั้น เสียแล้ว.

ธรรม: ข้อนี้ให้เรารู้จักมีจิตใจอย่างถูกต้อง รู้จักมีสิ่ง
แปรเปลี่ยนชีวิต และชีวิตอันอย่างถูกต้อง, มีหน้าที่ที่ทราบ
ทรัพย์สินสมบัติ เกียรติยศชื่อเสียง มีบรรดาฝ่าย ฯลฯ อย่าง
ถูกต้อง คือเป็นไว้เพื่อ สันติสุขสันต์บุคคล และ สันต์ภาพ
ของสัตว์รวม โดยสันต์เดียว, มีสัตว์อันทุกทุกใน๓๓ อันแก่
ใคร แม้แก่สัตว์เดรัจฉาน และพฤษชาติทั้งปวง, มีเมตตา
คนอันคนในโลก หรือหนักแน่นด้วย แม้แต่หน้อยเดียว. สิ่ง
นี้เรียกว่า ๒๒, ๒๓, ๒๔, หรือ ๒๕ ตลอดชาติ ย่อมมีไว้
แก่ผู้ประพฤตธรรม. ข้อนี้ หมายถึงความว่า ๒๒๓๓ มีวิธี
หรือมีขุ ลมุก ขันดี, มีแต่ สัตว์ดี มีแต่แต่ สัตว์ดี
แก่ผู้ประพฤตธรรม มีแต่แต่ มีแต่แต่.

เรา มี ๓ หู อมูก ลี้น มย ใจ สำหรับ การ ฟัง เพื่อ ให้
รู้สึก ทั้ง ๒ ข้าง อย่าง ถูกต้อง เหมือน ที่ เป็นจริง เพื่อ มี ชีวิต อยู่ ได้
อย่าง สบาย สุข มี ใช้ มี ๓ หู อมูก ลี้น มย ใจ สำหรับ ให้ เป็น
สื่อ ให้ เรา เข้า เป็น อาณาเขต ของ โลก คน ใน หัว ใจ มี ๓ ใน ๓ นี้ เหมือน ที่
เป็นกัน อยู่ โดย มาก ใน โลก ปัจจุบัน ซึ่ง ทำ ไปด้วย ชรามะ .
เรา มี ๒ หู อีก นอก หัว เรา มี ได้ ก็ ๒ หู แต่ เรา สามารถ ตาม ตาม
๓ หู อมูก ลี้น มย ใจ ๓ หู สัมผัส โลก แต่ ใน ลักษณะ "หู"
จะ ไม่ เป็น ๒ หู เป็น ๓ หู แก่ เรา ได้ โดย อาศัย ชรามะ นั่นเอง . ที่
คน ใน โลก ทำ ได้ เช่น นี้ โลก นี้ ก็ เป็น โลก ที่ บด บวม ทำ อยู่
ด้วย หรือ เป็น โลก ของ พระ พิธี ๓ ราช ๒ ราช ๑ นั้น มา ทั้ง ๓ หู
กัน เพราะ เป็น โลก ที่ ล้อม ๒ หู ไว้ ด้วย ชรามะ.

ทั้ง โลก ของ โลก ปัจจุบัน นี้ มี อยู่ ๓ หู ๒ หู และ ๑ หู
สื่อ (๒ หู) ของ ๓ หู ชรามะ . การ ช่วย ให้ คุณ คน ได้ เห็น ๒ หู ของ
๓ หู ชรามะ ย่อม เป็น ๓ หู คน ใน โลก และ สบ ๒ หู . พอ ได้
การ จัด การ พิธี พิธี ชรามะ : นั้น เรายุ่ แพร่ นี้ ของ สารี เวศ ๒ หู -
๒ หู นั้น เติม ตาม ตาม ๒ หู : สบ ๒ หู กับ แก่ ผู้ ที่ สบ สบ ไม่ แล้ว และ
ผู้ ที่ ยับ มี ใช้ อยู่ โดย ๓ หู แก่ ๓ หู มย ใจ . ถ้า ๒ หู ของ ๓ หู -
มี มาก ๓ หู นี้ มี ได้ อยู่ เป็น อยู่ ๒ หู .

พุทธทาส โอภาส

โลกขบวนการ, ๒๕๒๑

การทำความเข้าใจระหว่างศาสนา*.

(โดยหลักพื้นฐาน)

ท่านสาธุชน ผู้มีความสนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายประจำวันเสาร์แห่งภาคอาสาฬหบูชา เป็นครั้งที่ ๙ ในวันนี้ อาตมาก็ยังคงกล่าวบรรยาย ในชุด **หลักธรรมะพื้นฐาน** ต่อไปตามเดิม. หลักธรรมะพื้นฐานเป็น ครั้งที่ ๙ ในวันนี้ จะกล่าวถึง การทำความเข้าใจระหว่าง ศาสนา แล้วก็ทำโดยอาศัยหลักพื้นฐาน. **ครั้งที่แล้ว ๆ มา ได้กล่าวถึงหลักพื้นฐานในแง่มุมต่าง ๆ ตั้งแต่ว่า.** ธรรมชาติ ของมนุษย์; ปัญหาของมนุษย์, วิถีทางดับทุกข์ของมนุษย์ วิธีปฏิบัติเป็นต้น, ส่วนวันนี้จะปรารภ การทำความเข้าใจ ในระหว่างศาสนาในโลก.

บรรยายธรรมประจำวันเสาร์ ๑๔ กันยายน ๒๕๒๘

ทำไมจึงจะต้องพูดกันถึงเรื่องนี้ ? ก็เพราะว่าสมัยนี้ โลกมีความสัมพันธ์กันอย่างกว้างขวาง สะดวกในเวลาอันสั้น, ก็ทำให้มนุษย์มีความสัมพันธ์หรือปนเปกันมากขึ้น ซึ่งเป็นโอกาสให้ผู้ถือศาสนาต่างกัน มีความสัมพันธ์กันมากขึ้น, แล้วก็มีท่าทางว่าจะกระทบกันได้ ก็มีอยู่ไม่น้อย. การทำความเข้าใจกันระหว่างศาสนา จึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ และเป็นสิ่งที่จำเป็นขึ้นมา, และเป็นสิ่งที่สามารถจะทำความเข้าใจกันได้ ถ้ามีเจตนาที่ดีต่อกัน ในฐานะเป็นเพื่อนมนุษย์ร่วมโลกกัน หรือเป็นมนุษย์ร่วมเกิดแก่เจ็บตายด้วยกัน. ดังนั้นเราจึงนึกถึง ปัญหาหรือเหตุการณ์เลวร้ายที่อาจจะเกิดขึ้น เพราะการกระทบกันระหว่างศาสนา แม้เดี๋ยวนี้ ก็มีอยู่อย่างประปราย จึงควรวินิจฉัยกันดูให้ดีว่า เป็นสิ่งที่สมควรหรือไม่สมควรอย่างไร, และเป็นหลักที่ทางศาสนาต้องการให้ทำอย่างนั้นหรือไม่.

อาตมามีความเชื่อว่า แม้ศาสนาของคนป่าตั้งแต่ยังเป็นคนไม่สมบูรณ์เป็นคนป่า ก็มีศาสนาชนิดที่ไม่ต้องการให้กระทบกัน. เดี่ยวนี้คนเจริญ แต่มีความคิดในการที่จะกระทบกระทั่งต่อสู้กัน มันจะดีหรือจะเลวกว่าคนป่าก็ขอให้ลองกิดดู.

ในข้อแรกที่จะพิจารณาก็คือข้อที่ว่า ทุกศาสนา
มุ่งความรอด ซึ่งหมายถึง รอดตาย และ รอดจากความ
ทุกข์, อันนี้แหละเป็นใจความสำคัญ ที่จะต้องไม่ลืมเสีย
ว่า ที่มีศาสนาขึ้นมา ก็เพราะว่าเขาต้องการความรอด;
สติปัญญาอันน้อยก็เพียงแต่รอดตาย, สติปัญญามาก ก็รอด
จากความทุกข์ อันลึกซึ้งในทางฝ่ายจิตใจ ซึ่งถ้ามองดูให้ดี
ผู้มีปัญญาจะมองเห็นว่า เลวร้ายกว่าความตายไปเสียอีก ถ้าต้อง
อยู่อย่างมีความทนทุกข์ทรมาน.

ทุกศาสนามุ่งความรอด.

ทุกศาสนามุ่งความรอด นับตั้งแต่ศาสนาของ
คนป่าในขั้นเริ่มแรกที่สุด จนกระทั่งศาสนาสูงสุด ก็มุ่งหมาย
ที่คำว่าความรอด—ความรอด. นี้ควรจะจำไว้เป็นหลักขั้นต้นว่า
มันมีความมุ่งหมายร่วมกัน, แม้ไม่เคยรู้จักกัน ไม่เคยสัมพันธ์
กัน ไม่เคยอะไรกัน แต่ ความมุ่งหมายของแต่ละศาสนานั้น
มุ่งอยู่ที่ความรอด อยู่ในตัว.

ข้อที่สอง อีกอย่างหนึ่ง ทุกศาสนามีมูลมาจาก
ความกลัว; ศาสนาต่างๆ ก็กลัวอย่าง ต่ำๆ อย่างที่เรียกว่า

อย่างโง่เขลาทางมาย, สูงขึ้นมาก็กลัวสูงขึ้นไป กระทบกลัว
 ความทุกข์ อันละเอียดในทางจิตใจ คือการวนเวียนอยู่ใน
 กองทุกข์อันละเอียดในทางจิตใจ. นี่ก็ต้องการจะให้พ้น ;
 เพราะตั้งต้นมาจากความกลัวด้วยกันทุกศาสนา. ควรจะพูด
 กันรู้เรื่อง, และเพราะตั้งต้นมาจากความกลัว จุดมุ่งหมาย
 ของมันก็คือ ต้องการความรอดด้วยกันทุกศาสนา.

นี่ทุกศาสนาตั้งต้นจากความกลัว ต้องการผลสุดท้าย
 คือความรอด ; ควรพิจารณาดูกันในข้อนี้ให้ดีๆ ก็จะมี
 ความเห็นนอกเห็นใจกันในระหว่างศาสนาโดยเนื้อแท้. ส่วนที่
 มาเกิดขัดแย้ง มีความเห็นแตกแยก มีการยกตนข่มท่าน
 นินทาเป็นเรื่องนอกศาสนา ; ซึ่งศาสนาของเขานั้นแหละ
 แต่ละศาสนานั้น ก็ไม่ต้องการให้ทำอย่างนั้น. แต่มี
 สาวกอุตรีแตกแยก ต้องการจะยกตนข่มท่าน หรือต้องการ
 จะครองโลกเสียทั้งหมดก็ยังมี ด้วยความโง่ ด้วยความเขลา,
 ด้วยความไม่มองเห็นหลักพื้นฐาน ว่าเป็นเพื่อนเกิด
 แก่ เจ็บ ตายด้วยกัน. จะเป็นคนโง่หรือเป็นคนฉลาด,
 จะเป็นคนล่าหลังหรือจะเป็นคนเจริญแล้ว ก็ล้วนแต่ต้องการ

ความคับทุกช่วยกันทงนหน. ถ้าถือข้อนี้เป็นหลักมันก็จะ
ทำให้ศาสนาทุก ๆ ศาสนากลายเป็นศาสนาเดียวกันไปเลย.

ขอให้คำนึงถึงข้อที่ว่า ทุกศาสนามีมูลมาจาก
ความกลัว แล้วก็มุ่งหมายความรอดเป็นผลสุดท้ายด้วยกัน
ทุกศาสนา. ที่นั่นยังเป็นการเริ่มต้น สมัยที่ยังเป็นคนป่า
มัน ก็เริ่มต้นเท่าที่จะเริ่มได้ ด้วยสติปัญญาเท่าที่มีใน
ขณะนั้น, ค้นคว้าอะไรพบสักนึกหนึ่ง ช่วยบรรเทาความ
วิตกกังวลในใจได้ โดยเฉพาะก็คืออบันเทาความกลัวนั้นได้
ก็ยกขึ้นเป็นของประเสริฐวิเศษหรือศักดิ์สิทธิ์ สำหรับทุกคน
จะต้องรู้และจะต้องปฏิบัติ. นี่เราจะต้องเห็นใจคนสมัยที่ยัง
เป็นคนป่านั้น เขาก็มีศาสนาของเขาจนได้, มันไม่เคยมีมา
ก่อน. เดียวบัญญัติหามันมีขึ้น เพราะว่าสติปัญญามันสูงขึ้น,
เขารู้จักค้นคว้าหาสิ่งที่จะขจัดความกลัว และให้รอดจากสิ่งที
กลัว,

ดังนั้นโดยหลักพื้นฐานแล้ว มันมีหนทางที่จะทำ
ความเข้าใจกันได้, ปรับความเข้าใจให้ไปด้วยกันได้, ไม่ต้อง
รังเกียจกัน ไม่ต้องขัดแย้งกัน, ไม่ต้องมุ่งหมายที่จะทำลาย

ล้างกัน เหมือนกับโลกสมัยนี้ที่ยุ่งเจริญและยิ่งงโง่. เพราะว่า
 ความขัดแย้งระหว่างศาสนานี้มันเพิ่งมีเมื่อยุคที่เรียกว่าโลก
 มันเจริญแล้ว; ก่อนนี้เขาถือศาสนากันโดยบริสุทธิ์ใจ
 เดียวถือศาสนาเพื่อประโยชน์, อย่างนี้ก็ถือสักว่าตาม
 ประเพณีทำตาม ๆ กันมา ไม่มองเห็นประโยชน์อันแท้จริง
 ของศาสนา ที่ว่าจะทำให้ทุกคนอยู่กันเป็นผาสุก.

ศาสนาเกิดขึ้นตามสติปัญญาของคนแต่ละสมัย.

ลองพิจารณากันบ้างก็ได้ว่า โลกนี้มันเป็นสิ่งที่มี
 หลายยุคหลายสมัย, โลกนี้มันหลายยุคหลายสมัย : ตั้งแต่สมัย
 ป่าเถื่อนที่สุด จนค่อย ๆ ลดลง ๆ เป็นความก้าวหน้าเป็นความ
 เจริญ มันมีหลายยุค, แต่ละยุคมันไม่เหมือนกัน, ยิ่งกว่านั้น
 ในโลกนี้มันก็มีหลายส่วน เพราะโลกมันกว้างใหญ่, มันไม่
 อาจจะสัมพันธ์ถึงกันได้คราวเดียวทั้งหมด, มันจึงมีอะไร
 ต่างกัน มีความคิดต่างกัน มีเหตุปัจจัยแวดล้อมต่างกัน. ดังนั้น
 ศาสนาที่เกิดขึ้นโดยเฉพาะถิ่นนั้น ๆ มันก็ต้องต่างกัน,
 ต่างกันเป็นถิ่น ๆ ไป ตามสมควรแก่เหตุปัจจัย, คือมนุษย์

ในทีนี้ แล้วมันคนละยุคคนละสมัย ห่างกันเป็นพัน ๆ ปี มันก็ต้องมีอะไรต่างกันมาตามลำดับ.

ขอให้เห็นใจในข้อนี้ว่า ศาสนาค่อย ๆ เกิดขึ้นมา ตามสติปัญญาของมนุษย์ที่ค่อย ๆ เจริญขึ้น ; ฉะนั้นจึงมีเป็นชนิดๆ หรือเป็นระดับ ๆ และมันยังอาศัยปัญหาของมนุษย์ อาศัยความยุ่งยากลำบากของมนุษย์แต่ละยุคนั้นแหละ เป็นเครื่องช่วยให้ค้นหา เพื่อจะขจัดปัญหาเหล่านั้น. มนุษย์เปลี่ยนไป คือว่าเจริญขึ้น ปัญหามันก็เปลี่ยนไป สิ่งที่จะแก้ปัญหามันก็เกิดขึ้นมาใหม่ตามสมควรแก้ปัญหา ; เพราะว่ามนุษย์มีสติปัญญา ก็ไม่ยอมแพ้ ก็คิดที่จะแก้ปัญหา ผลที่ออกมามันจึงต่าง ๆ กันตามยุคตามสมัย ตามระดับแห่งสติปัญญา.

พอมาถึงยุคที่ว่า วัฒนธรรมมีขึ้นมาเป็นพื้นฐาน ประจำมนุษย์, หลักพื้นฐานทางวัฒนธรรมในจิตใจของคนนั้นแหละ มันกลายเป็นเครื่องอำนวยให้เกิดศาสนา, คือเขาจะต้องมีศาสนาที่สมกันเหมาะสมกับวัฒนธรรมที่ถืออยู่เป็นประจำ ในชีวิตในบ้านเรือนจนตลอดเวลา, จึงเกิดมีการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่ต้นจนปลาย.

ศาสนาเปลี่ยนมาโดยลำดับ.

ที่แรกก็ถือว่าวัตถุศักดิ์สิทธิ์ เป็นเครื่องปลอบใจให้
 หายความทุกข์ โดยเคารพเจือปน, แล้วก็ถือผีบางซึ่งสมมติเอาเอง.
 ผีนั้นมันเกิดขึ้นมาจากความเชื่อที่เป็นความโง่ของมนุษย์ ถ้า
 มนุษย์มีความเชื่ออย่างไร ผีก็เกิดขึ้นมาตามความเชื่อ
 และความโง่ของมนุษย์นั้น, พวกกันจนฝังแน่นลงไป
 จิตใจ โดยเฉพาะจิตใจของเด็กๆ. นี่สิ่งที่เรียกว่าผีนั้น
 ไม่มีอะไรมากไปกว่าสิ่งที่ความโง่ของมนุษย์มันสร้างขึ้นมาจาก,
 ให้เป็นผีอย่างนั้นให้เป็นผีอย่างนั้น, ที่ตรงนั้นผีอย่างนั้น, ตรง
 โนนผีอย่างนั้น, จนมีผีมากมายหลายสิบหลายร้อยชนิด.
 แล้วก็มีความคิดชนิดที่จะป้องกันผี ที่ความโง่ของตน
 สร้างขึ้นมาเอง, แล้วมันจะลำบากสักก็มากน้อยก็ลองคิดดู.
 สร้างความเชื่อในเรื่องผีขึ้นมาเอง, แล้วก็ต้องป้องกันความ
 หวาดกลัวเกี่ยวกับผีของตนเอง, มันก็เป็นสิ่งที่วนเวียนของ
 ความโง่ ต่อมาก็ถึงเทวดา ความคิดไกลไปถึงว่า จะต้อง
 มีสิ่งที่มองไม่เห็นตัว คือเป็นเทวดาคอยบันดาลอยู่เบื้อง
 หลัง, แล้วในที่สุดก็เชื่อว่า เหนือเทวดาทั้งหมดนั้นก็มี
 พระเป็นเจ้า, มีพระเป็นเจ้าเพียงองค์เดียวบันดาลอะไร

อยู่. นี่เรื่อง ที่ฟังชนิดที่เป็นภายนอก, ภายนอกออกไป
จากตัว มันมีอย่างนี้ มันมีเป็นลำดับ ๆ มาอย่างนี้.

ต่อมาถึงยุคที่มนุษย์ฉลาดขึ้น, ฉลาดขึ้น คັນไป
ในเรื่องที่ลึกกว่านั้น คือเรื่องในตัว ไม่ใช่เป็นเรื่องพระเจ้า
แล้วเดี๋ยวนี้, ก็มาเป็นเรื่องการประพฤติกกระทำของตน
เอง ทางกายทางจิต. การประพฤติกกระทำนั้น มันถูกต้อง
หรือผิด; ถ้าผิดมันก็ให้เกิดความทุกข์, ถ้าถูกต้องมันก็
ไม่ให้เกิดความทุกข์, ก็ต้องเอาสิ่งที่เป็นความถูกต้อง มา
แก้ไขความที่มันผิดพลาด. ที่นี้ก็เลยได้ศาสนานิดที่ว่า
มีที่ฟังในภายใน, ที่ฟังในภายนอกนั้นผ่านมาแล้วก็เลิกกัน
ก็มามีปัญหาที่เกี่ยวกับการประพฤติกกระทำในภายใน, จน
กระทั่งว่าเกิดระบบคำสอนสูงสุดในพระพุทธศาสนา.
จำเป็นต้องพูดอย่างนี้ไม่ใช่จะอวดดีหรือจะทับถมใครที่ไหน;
ตัวอย่างพุทธศาสนานั้น ไม่เกี่ยวกับอะไร ๆ ที่เป็นภาย
นอก, แต่เกี่ยวกับอะไร ๆ ที่เป็นภายใน คือการประพฤติก
กระทำที่ถูกต้อง ชนิดที่ระงับความรู้สึกที่เป็นทุกข์นั้น
เสียได้. เช่นมีปัญญามาระงับความโง่เขลาเสียได้ ปัญหา
หรือความทุกข์ที่มาจากความโง่เขลา มันก็ค่อย ๆ หมคไปเอง

จนกระทั่งมีปัญญาตำรงจิตใจไว้ในลักษณะที่โง่ไม่ได้, โง่
 ไม่ได้, ตำรงจิตใจไว้ในลักษณะที่โง่ไม่ได้, ตำรงจิตใจไว้ใน
 ลักษณะที่เป็นทุกข์ไม่ได้, แล้วก็เลยไม่ต้องเป็นทุกข์ กัน
 อีกต่อไป เรียกว่าพ้นทุกข์ อยู่เหนือความทุกข์, และเรียก
 เลยไปถึงว่าเหนือโลก, เหนือโลก. ในโลกนี้มีเรื่องทุกข์เป็น
 ธรรมดา, ความทุกข์เป็นของธรรมดาในโลก, ก็อยู่เหนือโลก
 เสีย มันก็พ้นจากความทุกข์, มีจิตใจอยู่เหนือโลก เป็น
 คำสอนอันสูงสุดของมนุษย์.

นี่ถ้าจะเอามาเรียงกัน มันก็มีตั้งแต่ต่ำ แล้วก็ค่อย ๆ
 สูงขึ้นไป, ค่อย ๆ สูงขึ้นไป, ค่อย ๆ สูงขึ้นไป จนสูงสุด. ที่ว่า
 สูงในที่นี้ก็ หมายถึงสติปัญญามันสูงขึ้นไป, พบเรื่องราว
 ของความทุกข์ในจิตใจ ถูกต้องละเอียดลออยิ่งขึ้นไป จน
 กำจัดความคิด ความนึก ชนิดที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์นั้น
 เสียได้, มีแต่ความรู้แจ้งสว่างไสว ไม่อาจจะให้เกิดความทุกข์
 ไต่ ๆ.

เราอาจจะรู้ความจริงขั้นนี้ได้ ด้วยการคำนวณเอา
 ตามความคิดนึกสามัญสำนึก ว่าโลกมันค่อย ๆ เกิดมนุษย์เพิ่ม
 ขึ้นมาและเจริญขึ้นมา สิ่งทีเรียกว่าศาสนาจึงค่อย ๆ เกิดขึ้น,

และค่อยๆ เจริญขึ้นมา. ที่นั้ถ้าศึกษาทางโบราณคดี หลัก
ฐานทางโบราณคดี จะทำให้รู้เรื่องความเป็นมาของศาสนา
ต่าง ๆ แล้ว ก็ยังเห็นชัดมากขึ้นว่ามันค่อยๆ เจริญขึ้นมา,
ค่อยๆ เจริญขึ้นมา จนเห็นว่ามันต้องเป็นอย่างนี้เอง, มัน
ต้องเป็นอย่างนี้เอง.

ในโลกปัจจุบันมีศาสนาทุกรูปแบบ.

เดี๋ยวนี้มีทุกศาสนา คือทุกระดับ; อยากรจะให้
พิจารณากันให้ดีๆ ว่า แม้ในยุคปัจจุบันนี้ มีศาสนาทุกๆ
ชนิด อยู่ในโลก เพราะว่าที่มุมโลกบางแห่งบางส่วน ก็ยังมี
คนลักษณะคล้ายคนป่าหรือเป็นคนป่า ก็มีศาสนาตามแบบ
ของเขา, ที่ค่อยๆ เจริญขึ้นมา ก็สูงขึ้นมา จนกระทั่งสูงสุด
มีสติปัญญาสูงสุด; ทำให้มีศาสนาครบทุกรูปแบบ; แล้ว
คนก็มีโอกาสที่จะเลือก. ถ้าครั้งแรกเลือกไม่เป็น ก็ต้อง
เอาตามทีบรรพบุรุษถือกันมาก่อน, ครั้นได้ศึกษามากขึ้น ก็รู้
จักเลือกเอาเอง, เลือกให้ดีกว่าทีบรรพบุรุษเคยถือกันมาแต่
ก่อน; นี่มันจึงมีการเปลี่ยนทางศาสนา.

แต่ถึงอย่างไร, จะถือศาสนาอะไร, ต่างกันอย่างไร, ก็ยังต้องอยู่ร่วมโลกกัน, อยู่ร่วมโลกเดียวกัน. ที่นั่นจะมีผลอะไร, มีเหตุอะไรเกิดขึ้น, ในการที่ว่ามีศาสนาต่างกันมาอยู่ร่วมกัน, เดียวกันมันเป็นที่ถึงกับว่า มีการสมรสเป็นสามีภรรยากระหว่างศาสนา เพราะว่าเรื่องการสมรสมันมีเหตุปัจจัยอย่างอื่น มันมีกามารมณ์เป็นพื้นฐาน เขาก็สมัครจะสมรสกันแม้ต่างศาสนากัน, ครั้นสมรสแล้วจะอยู่กันได้อย่างไร, นั่นก็เป็นเรื่องที่จะต้องคิดต่อนึก. อย่าให้มันถึงกับทะเลาะวิวาทกัน, จะเลวกว่าสัตว์ ซึ่งมันไม่มีปัญหาอย่างนี้; มนุษย์กลับมีปัญหาอย่างนี้.

เหมือนกับว่าเรากินอาหารต่างกัน, แต่ละคน ๆ ชอบอาหารต่างกัน แต่ก็ยังอยู่บ้านเดียวกันได้. ในเรือน ๆ นี้แต่ละคนยังชอบอาหารต่างกัน : บางคนชอบเนื้อ, บางคนชอบปลา, บางคนชอบผัก, บางคนกินหมูไม่ได้ กินได้แต่ปลา, บางคนกินผักกินน้ำพริกยิ่งชอบใจ; มันก็ไม่ต้องทะเลาะกัน เพราะว่าชอบอาหารต่างกัน มันก็ต่างคนต่างกินเอามาแลกเปลี่ยนกันก็ได้, จึงจำเป็นที่จะต้องพิจารณาหาหนทางให้มันสัมพันธ์กันได้ อยู่ร่วมกันได้ แม้ถือศาสนาต่างกัน.

การรุกรานศาสนาอื่น ไม่ใช่ความประสงค์ของพระเป็นเจ้า

การทะเลาะกันด้วยเรื่องศาสนานี้ มันเป็น
ความโง่อีกชั้นหนึ่ง : ความโง่ชั้นสูง เป็นเรื่องหลับหลับ
ตามากเกินไป, เผลอมากเกินไป จนทะเลาะกันด้วยเรื่อง
ระหว่างศาสนา, เป็นการยึดมั่นถือมั่นของตัวเองมากเกินไป,
ไป, บวกกับความเห็นแก่ตัว ของตัวมากเกินไป, จึงได้
เกิดความขัดแย้งกันขึ้นในทางศาสนา คู่มั่นคู่ถูกแก่กันและ
กัน. มองอีกทางหนึ่งว่า คนชนิดนี้รับใช้พระเจ้า อย่างผิด
ความประสงค์ของพระเจ้า.

โดยมากที่มีอยู่ในโลกนี้ มีศาสนาที่มีพระเจ้า แล้ว
ก็ทำเพื่อรับใช้พระเจ้า, แล้วก็ ทำการปล้น หรือว่ารวบรวม
รุกรานเอาสมาชิกศาสนาอื่น มาให้แก่ศาสนาของตน
โดยเขาเข้าใจว่าเป็นการรับใช้พระเจ้า. นี่คือคนที่โง่
ที่สุดเลย เพราะว่าพระเจ้าไม่ได้ต้องการอย่างนั้น; ถ้า
พระเจ้าต้องการอย่างนั้น ก็ไม่ใช่พระเจ้าดอก; ขอให้คิดดู
ให้ถี่ถี่. ถ้าพระเจ้าองค์ไหนต้องการให้สมาชิกไปเที่ยวรุกราน

ไปปล้นเอาสมาชิกของศาสนาอื่นมาเป็นของตน ก็ไม่ใช่พระเจ้า, พุศไปมันก็หยาบคาย ว่าแม้แต่สัตว์มันก็ยังไม่คิดจะทำเช่นนั้น, แล้วทำไมคนจะต้องคิดทำเช่นนั้น. นี่รับใช้พระเจ้าอย่างผิดความประสงค์ของพระเจ้า จะต้องรู้กันไว้อย่างนี้ แล้วก็จะไต่เวนเสีย คือไม่ทำ.

ในที่สุตเขา ควรจะมองเห็นว่า มันเป็น ความจำเป็นของธรรมชาติที่โลกนี้ต้องมีหลายศาสนา เพราะว่าคนมันมีจิตใจอยู่ในระดับต่างกัน, ต่างกันหลายระดับ. ดังนั้นศาสนาที่จะมีให้แก่คน จึงต้องมีหลายศาสนา, แล้วก็ยอมรับสภาพที่ว่า จะต้องให้มีหลายศาสนา. ถ้าหวังดีแก่กันก็ช่วยแนะนำสั่งสอนให้เขาได้เลื่อนชั้น เลื่อนศาสนา, ให้เป็นศาสนาที่ดีกว่า; แต่ไม่ใช่เรื่องล่อหลอก ขู่เข็ญบังคับ ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ไม่ยุติธรรม ไม่สมควรแก่มนุษย์เลย. ถ้าเราจะช่วยเหลือผู้ถือศาสนาอื่น ก็ต้องทำความเข้าใจแก่เขาจนเขาพอใจที่จะเปลี่ยนศาสนา, อย่าใช้อุบายหลอกลวงหรือข่มขู่บังคับด้วยอาวุธ.

ทุกศาสนายังมีอยู่ตามความเชื่อของคนแต่ละหมู่.

ศาสนาแม้จะเก่าแก่ดึกดำบรรพ์ เรียกว่าศาสนาแรกเริ่มของคนบ้านนี้ เดียวกันก็ยังมีอยู่ เพราะว่าคนที่จะไม่มีความรู้ไม่มีสติปัญญาหนักก็ยังมีอยู่, และยังจะเกิดลูกเกิดหลานออกมาเรื่อย ยังเป็นลักษณะคนป่า อยู่ในบางถิ่นบางส่วนของโลกนี้, แต่ว่าความคิดความเชื่ออย่างนั้น มันหาได้มีอยู่แต่เฉพาะหมู่คนป่าไม่; แม้นในเมืองหลวงนี้แหละ ยังไหวตัวไม่ ยังเอาผ้าแดงไปพันต้นไม้, ยังจุดธูปจุดเทียนบูชาต้นไม้, บูชาสัตว์ประหลาดสัตว์ศักดิ์สิทธิ์, บูชาสิ่งที่สมมติเรียกกันว่าศักดิ์สิทธิ์, ผีศักดิ์สิทธิ์ วิญญาณศักดิ์สิทธิ์ อะไรก็ยังมีทำกันอยู่ แม้นในเมืองหลวงนั้นแหละ. ในเมืองหลวงอย่าต้องออกชื่อว่าเมืองหลวงไหนเลย; แม้นในเมืองหลวงก็ยังทำแบบเดียวกับคนป่าสมัยโน้นเคยกระทำกันอยู่ อย่าได้เอาดีที่ะหงตัวอะไรให้มากเกินไป ความคิดความเชื่ออย่างนั้นมันรับช่วงทอด ๆ กันมา อย่างที่เรียกว่าแน่นแฟ้นที่สุด.

คนในเมืองหลวงนั้นแหละ ก็ยังตีกระป๋องกระป๋องจุดประทัดยิงปืน ช่วยพระจันทร์ที่ถูกราหูจับ, ช่วยพระอาทิตย์ที่ถูกราหูจับ, ช่วยขบัยักษ์ขบัยมารอะไรนี้ ก็มีอยู่แม้นในเมือง

หลวงนั้นแหละ, ทำไมจะต้องดูถูกดูหมิ่นคนป่าพวกเดียว?
 เพราะว่าแม่คนที่เจริญแล้วมันก็ยังทำอย่างนั้นอยู่, มันเจริญ
 แต่ทางวัตถุข้างนอก ทางฝ้ายร่างกาย ทางส่วนที่เกี่ยวกับวัตถุ,
 แต่ทางฝ้ายจิตใจมันยังไม่เจริญ; เพราะฉะนั้นคนที่เรียกตัว
 เองว่าเจริญแล้ว ยังเป็นคนป่ามาก เท่ากับความเจริญของตน.

มีลัทธิหลายชั้นหลายระดับ ลัทธิศาสนาหลายชั้น
 หลายระดับ ก็ยังมีอยู่ในโลก ก็มีโอกาที่จะเคลื่อนย้ายไป
 เผชิญหน้ากัน ตามความผันผวนทางการเมือง, ทางเรื่องของ
 มนุษย์ ที่พอใจในวัตถุ ต้องการจะแสวงหาวัตถุ. ศาสนา
 จึงมีโอกาเผชิญหน้ากัน; ครั้นเผชิญหน้ากันแล้ว ก็มีผล
 เป็นสองอย่าง คือปนเปกันก็มี, เกิดขัดแย้งตึงเป็นคู่ต่อสู้เป็น
 ปรบักษ์ จนเกิดปะทะทะเลาะวิวาทกันก็มี. นี่ที่ศาสนามา
 กระทบพบกันเข้าแล้ว มีผลเป็นสองอย่าง อย่างนี้เสมอ.
 ขอให้สังเกตดูเถิดว่าอย่างหนึ่งมันปนเปกลมกลืนกันไป จนถือ
 เป็นศาสนาที่เรียกว่าปนเปกันไป, นอกรทางหนึ่งก็ทะเลาะ
 วิวาทกันดูหมิ่นกัน มันก็ไม่ใช่ผลดี, ที่ปนเปกันไปได้นั้น
 ก็ค่อยยังชั่วหน่อย; แต่ที่ทะเลาะวิวาทกันนั้นไม่ไหว.

ไม่มีศาสนาไหนสอนให้วิวาทกัน.

เราควรมีหลักที่ตายตัวลงไปว่า โดยหลักของ
พระศาสนาแล้ว จะต้องไม่กระทบกระทั่งไม่ทะเลาะ
วิวาทกัน. เรื่องที่จะต้องกระทบกระทั่งทะเลาะวิวาทกัน
เพราะเหตุศาสนานี้ไม่มี, ต้องไม่มี. ถ้าพอมิแล้วก็เป็นอันว่า
ไม่ใช่ศาสนา, ไม่มีศาสนาไหนที่สอนให้ทะเลาะวิวาทกัน
หรือมุ่งหมายให้ข่มขู่ผู้อื่นเอามาเป็นทาสของตน ถ้ามัน
จะมีได้ก็เพราะว่าสาวกแห่งศาสนานั้นเข้าใจผิด เอาความ
คิดของตัวเอง ไปใส่ให้กับความหมายของศาสนา แล้วก็
รบราฆ่าฟันเบียดเบียนศาสนาอื่น อย่างนั้นมันไม่ใช่ศาสนา
ไปดูเถอะ ในศาสนาแท้ ๆ ของพวกนั้น ก็ยังมีสอนไม่ให้เบียด
เบียนกัน อย่างที่มีสงครามอยู่ในปัจจุบันระหว่างศาสนานี้ ก็
ล้วนแต่เป็นการทำผิดต่อศาสนาของตน, อยู่ด้วยกันทั้งสอง
ฝ่าย.

เพราะฉะนั้นเรา ควรจะทำความเข้าใจกันในเรื่อง
นี้ ให้อยู่ร่วมโลกกันโดยไม่มี ความขัดแย้ง, ให้แต่ละคน
ได้ถือศาสนาตามพอใจ. ถ้าจะเลื่อนหรือจะเปลี่ยน ก็เปลี่ยน
ด้วยความสมัครใจ, ไม่มีเรื่องที่จะต้องเจ็บปวดเป็นอันตราย

เกี่ยวกับเรื่องศาสนา. ให้ได้รับ ถือศาสนาที่เข้ากันได้
กับความรู้สึกทางวัฒนธรรม ที่มีประจำอยู่ในจิตใจ ของ
แต่ละคน; นี่ก็จะเป็นศาสนาที่แท้จริงถาวรมั่นคง เป็นที่พึ่ง
แก่คนนั้นได้. ถ้ามีความเปลี่ยนแปลงทางพื้นฐาน คือทาง
วัฒนธรรมพื้นฐาน มันก็มีความเปลี่ยนแปลงทางศาสนา
ต่อไปเอง, คือเลื่อนไปสูงขึ้น สูงขึ้นสูงขึ้น, ไม่มีอะไรต้อง
กระทบกระทั่ง.

รูปแบบของศาสนา.

เอ้า, ที่นี้เรามาคุยกันโดยละเอียด, คุยกันโดยละเอียด
ที่รูปแบบของศาสนานานาชนิด นั้น มัน มีอย่างไรบ้าง?
มาคุยกันให้ละเอียดหน่อย เพื่อจะเข้าใจซึ่งกันและกันดีขึ้น
แล้วจะทำความเข้าใจแก่กันและกันได้ง่ายขึ้น.

สรุปใจความ **ตั้งต้น** มาแต่ว่า ทุกศาสนานี้ **เกิด**
มาจากความกลัว มีมูลเหตุเดียวกันทุกศาสนา, มีมูลเหตุ
เดียวกันให้เกิดขึ้นมาเพราะความกลัว จะเป็นเรื่องกลัวเจ็บ
กลัวไข้ กลัวตาย กลัวสัตว์ร้าย กลัวอะไรก็ตาม, แล้วก็เลื่อน
ขึ้นมาตามรูปแบบสูงขึ้น สูงขึ้น จนกระทั่งกลัวสิ่งที่เป็น

นามธรรม คือกิเลส. ความทุกข์ชนิดที่เกิดในจิตใจ โดยไม่เกี่ยวกับร่างกายอย่างนี้ มันก็ละเอียดลึกซึ้ง เป็นความกลัวของคนที่มีสติปัญญาสูงสุด มันก็ต้องมีอุปบายวิธี ที่จะขจัดความกลัวที่ละเอียดแยกกายสูงสุดด้วยเหมือนกัน.

แต่อย่างไรก็ดี ทุกศาสนามีมูลมาจากความกลัว. เช่น คนกลัวความตาย ก็พึ่งต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ : ต้นไม้ชุดแรกที่สุด ก็คือต้นไม้ยาที่ไต่กินใบกินรากกินอะไรเข้าไปแล้ว ทำให้หายเจ็บไข้รอดตาย ก็เลยเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ขึ้นมา จนถึงท้องบูชา. ในคัมภีร์ที่เก่าที่สุด ข้อความที่แต่งไว้สำหรับยุคแรก ๆ ที่สุด ชาลส์กันหาถูกขุขกพาไปนั้น ชาลส์กันหา ก็บอกกันว่า ขอให้ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ช่วย. ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์มันไม่มีความรู้เรื่องพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์อะไร, เด็กสองคนนั้นยังมีความรู้เพียงว่าต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์จะช่วย.

นี่ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ มันเป็นเรื่องแรก เป็นจุดแรก ที่มนุษย์ยกขึ้นเป็นที่พึ่ง; เขาไม่ได้มีความรู้อย่างเหตุผลว่า ต้นไม้ไหนมันมีแร่ธาตุเป็นยา กินเข้าไปแล้วหายโรค, ไม่มีความคิดอย่างนั้น เขามีความคิดว่าต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ ต้อง

กลัวต้องบูชา แล้วก็ต้องทำไปตามประเพณี จะกินจะทา สุก
แท่ว่าจะใช้ประโยชน์จากต้นไม้ชนิดนี้ได้อย่างไร.

สิ่งที่เป็นศาสนามันก็เริ่มเกิดขึ้น เป็น การบูชา
ต้นไม้ที่ถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์ แต่แล้วก็นำหัว ฟันมา ถือกัน
แม่ปัจจุบันนี้. ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์บางต้น แม่ในเมืองหลวง
ก็มี, ยังบูชาต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์บางต้นกันอยู่.

นี่ต่อไปจากต้นไม้ มันก็เป็นเรื่อง ภูเขาศักดิ์สิทธิ์,
แม่น้ำศักดิ์สิทธิ์, สระน้ำศักดิ์สิทธิ์, ท้องฟ้าศักดิ์สิทธิ์,
ทะเลศักดิ์สิทธิ์ ก็เลยถือเอาเป็นที่พึ่งตามแบบของตนๆ แล้ว
แต่ว่าเขาอยู่ที่ไหน. ถ้าเขาอยู่ตามริมทะเล เขาก็ต้องบูชา
ทะเลที่ศักดิ์สิทธิ์ หรือความศักดิ์สิทธิ์ของทะเล จนให้มีอะไร
ซึ่งบอกไม่ได้, แต่ว่าเป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์ที่ต้องยอมพ่ายแพ้
ยอมกลัว. นี่ ความศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับวัตถุ, วัตถุทั้งหลาย
เป็นของศักดิ์สิทธิ์ก็เกิดขึ้นมาเป็นศาสนาของคนยุคคนนั้น.

ขั้นสูงขึ้นมาถึง สัตว์ศักดิ์สิทธิ์ คงจะเป็นคน
อยู่ป่า เต็มไปด้วยสัตว์ร้าย ก็เลยบูชาสัตว์ที่น่าเกรงขามเป็น
สัตว์ศักดิ์สิทธิ์, บูชาบวงสรวงอันวอน, ไปๆมาๆแม่แต่

ลึงก็รวมเข้าไปในหม้อสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ด้วย. ในอินเดียยังเหลือ
อยู่มาก ที่บูชาสิงห์เป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์, เป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ของ
พระรามของอะไรก็แล้วแต่ แต่ว่าไหว้รูปสิงห์กันมากเหลือเกิน.

จนสูงสุดที่จะบูชาสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ มันก็เลื่อนมาเป็นผี
หรือเป็น วิญญาณอันศักดิ์สิทธิ์; ซ้อนมันปนเปกันยุ่ง
เรื่องผีเรื่องวิญญาณนี้ มันปนเปกันแทนกันได้. คำว่าผีก็
ไม่รู้ว่าจะอะไร, คำว่าวิญญาณก็ยังไม่รู้จัก, รู้จักแต่ว่ามันมี
สิ่งที่เข้าใจไม่ได้ มองเห็นไม่ได้. พอเชื่อกันไปในสิ่งใด
อย่างไรมากขึ้น สิ่งนั้นก็มียทธิพลพอที่จะครอบงำจิตใจของ
คนที่เชื่อนั้น, ให้เกิดผลดีผลร้ายไปตามความเชื่อได้จริงๆ
เหมือนกัน, มันก็มีเหตุผลที่ทำให้ใครเชื่อมากขึ้น; เพราะ
ว่าถ้ามันบังเอิญตรงตามความเชื่อแม้สักครั้งหนึ่ง ก็เล่าลือกัน
ไปทั่วบ้านทั่วเมือง มันมีความเชื่ออย่างนั้น.

ฉะนั้นการถือผีหรือถือ วิญญาณศักดิ์สิทธิ์ ที่สิง
สถิตอยู่ตามต้นไม้ ตามภูเขา ตามอะไรต่างๆ มันก็ยังแน่น
แน่นขึ้น; มันมากกว่าที่จะเชื่อว่าต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ เพราะ
มาเชื่อว่าในต้นไม้เหล่านั้น มีผีวิญญาณอันศักดิ์สิทธิ์, ก็เลยบน-
บานศาลกล่าวกันไปตามความคิด, กระทั่งประดิษฐ์วิธีบูชา

นั้นให้แปลออกไป ให้ยิ่งขึ้นไป ให้ประหลาดพิสดารยิ่งขึ้น
ไป จนกลายเป็นลัทธิที่แน่นแฟ้นมั่นคง.

เดิวนั้นยังมีอยู่ : จะยกบ้านยกเรือน ก็ยังต้องทำ
แหงพระภูมิ บูชาพระภูมิ. เมื่อเรายกโรงธรรมหลังใหญ่
ทางโน้น ไม่ได้ทำ ไม่กล้าทำ คือว่าเกรงใจอาตมาไม่กล้าทำ,
แล้วมันก็มีคนถูกค้อนทุบนิ้วมือแตก ในการทำในการยกนั้น,
เขาว่านั้นคือไม่ได้ทำบูชาพระภูมิ อย่างนี้เป็นต้น. **เรื่อง**
พระภูมินี้ มันก็เป็นเรื่องที่น่าสนใจอยู่ในผีศักดิ์สิทธิ์ **วิญญาณ**
ศักดิ์สิทธิ์ กระทั่งมาเป็นเทวดา. คนยิ่งเชื่อก็ยิ่งขลังศักดิ์
สิทธิ์; พอคนไม่เชื่อมันก็ตายไปเอง, ผีเทวดาเหล่านั้นก็จะ
ตายไปเอง.

ที่มันเกิดเทวดาขึ้นมาแล้วมากมาย, เทวดาสำหรับ
นั้นสำหรับนี้ เทวดามากมาย. **ครั้งสุดท้าย** มารวมเป็น
องค์เดียวเสีย **เรียกว่าพระเป็นเจ้าของทั้งหมด** ก็ถือศาสนา
ขึ้นมาในรูปแบบว่า **มีพระเป็นเจ้าองค์เดียว** บันดาลทั้งหมด
ทั้งสิ้น, ทุกสิ่งทุกอย่างทุกประการขึ้นอยู่กับพระเป็นเจ้าองค์
เดียว. **นี้** ก็นานแล้วไม่ใช่ของใหม่ๆ, จะก่อนคริสเตียน
ก่อนศาสนาคริสต์รั้งด้วยซ้ำไป **ที่ถือพระเป็นเจ้าองค์เดียว**

บันทาลทุกอย่าง. ในอินเดีย นั้นแหละ ที่เป็นแผ่นดินที่เป็น
ที่เกิดแห่งลัทธิทั้งหลายทั้งปวง, แล้วค่อย ๆ ออกไปนอกทวีป
เอเชีย ไกลไปทางทิศตะวันตก ไปเกิดศาสนาที่มีพระ
เป็นเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งอยู่ มันก็ไม่พ้นไปจากความคิดอันนี้
นี่ก็ ถือพระเป็นเจ้าอย่างเป็นล่ำเป็นสัน.

ยังมีความเชื่อ มันก็ยังมีความยึดมั่นถือมั่น, ถ้า
ว่ามันมีความเชื่ออย่างที่ว่าปราศจากปัญญาแล้วก็ยิ่งยึดมั่นถือ
มั่น ก็เลยเป็นศาสนาที่มันคง สะตวกหรือพอดีกับประชาชน
ธรรมดาสามัญทั่วไป ที่ไม่มีความรู้เรื่องทางจิตทางใจหรือทาง
ภายใน รู้แต่เรื่องภายนอก. เกิดศาสนา นานาชนิดต่าง ๆ
ต่าง ๆ กัน ขึ้นมา สอนแต่ถือที่ฟังภายนอกมาจบสูงสุดตรงที่
ถือพระเจ้า. การที่ถือพระเจ้านั้น เรียกว่า ถือที่ฟังภายนอก,
คือเรื่องภายนอก.

เกิดลัทธิเชื่ออาตมัน.

ที่นี้ก็เกิดความคิดที่ลึก กว่านั้น ไม่ใช่เป็นเรื่อง
วัตถุ ไม่ใช่เป็นเรื่องบุคคล ไม่ใช่เป็นเรื่องภายนอก คือเริ่ม
เป็นเรื่องของสติปัญญา, เกิดลัทธิศาสนาที่เชื่อว่ามีอาตมัน

คือตัวตนเวียนว่ายตายเกิด, ในที่สุดจะไปรวมกับตัวใหญ่ที่
เรียกว่าปรมาตมัน. นี่มันสูงขึ้นมาแล้ว ไม่เชื่อพระเจ้า
อย่างบุคคลแล้ว แต่เชื่อสิ่งที่เป็นามธรรมมากขึ้น,
สอนเรื่องอาตมัน คือสัตว์ทั้งหลาย ในตัวสัตว์แต่ละสัตว์ก็
มีอาตมัน แล้วก็มาเวียนว่ายตายเกิด จนกว่าจะฉลาดขึ้น
ฉลาดขึ้น, ในที่สุดฉลาดถึงที่สุด ก็ไปรวมกับ ปรมาตมัน
ซึ่งเป็นของนิรันดร. นี่ศาสนามันเริ่มเปลี่ยนเป็นเรื่อง
ภายใน, เป็นเรื่องทางจิตทางวิญญาณขึ้นแล้ว.

เกิดความเชื่อด้วยเหตุผล.

ทีนี้ ต่อมา, ต่อมาอีก ก็เกิดความคิด ความเชื่อ
ความเข้าใจเรื่องเหตุผล, เรื่องเหตุผล คือเรื่องกรรม. พระ
พุทธเจ้าก็ได้ตรัสไว้ ปราบภูกอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกทว่าไป
ว่า “พวกอื่นที่สอนกรรมว่าอย่างตถาคตก็มีอยู่”; คำสอน
เรื่องกรรมทำดีทำชั่ว เป็น กรรมว่าอย่างนี้ พวกอื่น
นอกจากพระองค์ก็มีอยู่, ไม่ใช่สอนแต่พระองค์. แต่
ถ้าจะเอาส่วนที่แปลกกัน ก็สอน เรื่องกรรมแปลกออกไป
กว่าที่เขาสอนกันอยู่ก่อน เพียงแต่ทำดีทำชั่วชั้น

ว่าจะต้องมีการกระทำกรรมชนิดหนึ่ง ซึ่งทำแล้วอยู่
เหนือดีเหนือชั่ว; นี่เป็นเรื่อง กรรมในพุทธศาสนา.
ถ้าเพียง ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว เขาสอนกันอยู่ก่อนพระ
พุทธเจ้า; ครั้น พระพุทธเจ้า เกิดขึ้น ก็สอนเรื่อง ทำ
อย่างไรจึงจะพ้นดีพ้นชั่ว; เพราะเรื่องดีก็ยังไม่สงบ เรื่อง
ชั่วก็ยังไม่สงบ ทั้งชั่วทั้งดีล้วนแต่ยุ่ง ก็ต้องสอนให้มันดีขึ้นไป,
ไม่มีคัมหม์หลงเหลือในเรื่องดีเรื่องชั่ว นี่มันจึงสูงขึ้นมาในเรื่อง
ทางจิตใจ.

แต่ที่นั่นนั้นยังไม่ใช่หัวใจพุทธศาสนาโดยเฉพาะ,
หัวใจพุทธศาสนา เลยไปถึงความลับ หรือความจริงของ
ธรรมชาติ ว่าถ้าเรา ประพฤติกระทำ คิดนึกอย่างนี้ แล้ว
ผลเกิดขึ้นอย่างนี้, ถ้าเรารู้สึกคิดนึกกระทำอย่างโน้น ผล
เกิดขึ้นอย่างโน้น. ความทุกข์นี้จะดับไปได้ ก็เพราะว่าเรา
ต้องมีความรู้สึกคิดนึกกระทำ ให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของ
ธรรมชาติ; เช่นว่ามีความโลภ ความโกรธ ความหลง
นั้นก็ต้องเป็นทุกข์เป็นร้อนเหมือนไฟเผา, ไม่มี ความโลภ
ความโกรธ ความหลงก็เย็นสบาย, และถ้าว่าไม่มีโดยเด็ดขาด
ก็เป็นนิพพาน ไม่มีกิเลสโดยเด็ดขาดก็เป็นนิพพาน. หัวใจ

ของศาสนาฉันจึงมาอยู่ที่ การกระทำผิด หรือ การกระทำ
ถูกต้องกฎของธรรมชาติ ที่เรียกว่า กฏอิทัปปัจจยตา.

ท่านทั้งหลายได้ยินได้ฟังมามากแล้ว เรื่องกฏอิทัปปัจจยตา มาสรุปใจความสำคัญให้ได้ว่า ถ้าทำผิดต่อกฏอิทัปปัจจยตาสำหรับจะไม่เป็นทุกข์ มันก็ต้องเป็นทุกข์, ถ้าทำถูกต้องกฏอิทัปปัจจยตาสำหรับที่จะไม่เป็นทุกข์ มันก็ไม่เป็นทุกข์. ตัวศาสนาเลื่อนมาอยู่ที่ความจริงอันลึกซึ้ง อันสูงสุดอย่างนี้เช่นนี้ แล้วก็ปรากฏว่าไม่มีใครสอนให้ยิ่งไปกว่านี้ได้.

ตั้งแต่พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นและสอนอย่างนั้นแล้ว ก็ไม่มีใครสอนให้ลึกยิ่งไปกว่านี้ได้; แม้จะเกิดศาสนาใหม่ที่หลังพุทธศาสนา ก็ยังสอนย้อนกลับไปเรื่องมีพระเจ้าอีกก็ได้ ซึ่งเคยผ่านมาแล้ว มาอยู่ในเรื่องสัจจะ หรือ ธรรมชาติของธรรมชาติไปแล้ว. ศาสนาที่เกิดขึ้นหลังจากนั้นก็กลับไปสอนเรื่องพระเป็นเจ้าอีกก็ได้ เพราะมีเหลือกระแสนกระสายอยู่ และมันเหมาะแก่คนทีนั้น, คนที่แผ่นดินนั้นตรงนั้น สมัยนั้น มันเหมาะที่จะรับคำสอนอย่างนี้; ไม่ใช่

ว่าเกิดขึ้นหลังสุด แล้วก็จะสอนได้ไกลสูงสุด ไม่ใช่, มันแล้ว
แต่ว่ามันมีการเกี่ยวเนื่องกันอย่างไร สัมพันธ์กันอย่างไร.

ศาสนาที่เกี่ยวกับพระเป็นเจ้านั้น ได้เกิดขึ้น, แล้วก็
ได้มีศาสนาอื่นที่สูงกว่านั้นมาแล้ว ในประเทศอินเดีย. การ
ถือพระเป็นเจ้าสูงสุดได้เคยมีมาในประเทศอินเดีย, แล้วมา
เกิดลัทธิสอนเรื่องอาตมันนิรันดรอย่างที่สูงกว่า, กระทั่ง
สอนเรื่องกรรมที่สูงกว่า กระทั่งสอนเรื่องกฎอิทัปปัจจยตาทัก
สูงกว่า.

ไม่ควรดูหมิ่นกันเรื่องสูงต่ำ.

เดี๋ยวนี้เรารู้ความสูงกว่ากัน อย่างนั้นแล้ว ก็ไม่ใช่
รู้เพื่อจะให้ดูหมิ่นดูถูกกัน; เมื่อเขายังสมควรจะถือตามรสนิยม
ตามเหตุผล ตามวัฒนธรรมของเขา เขาก็ต้องถือศาสนา
ที่พอดีพอเหมาะกับรสนิยมของเขา. พวกที่มีโอกาสจะ
ถือสูงไปกว่า ก็ไม่มีสิทธิอันชอบธรรมอะไร ที่จะไปดูหมิ่น
ดูถูกเขา; เหมือนกับว่าเราจะเลือกของใช้เลือกของกิน เมื่อ
เขายังชอบของกินที่ยังต่ำกว่า ถูกกว่าหาง่ายกว่า ก็ไม่ต้อง
ดูหมิ่นดูถูกกัน.

เดียวนี้เรามัก จะมองเป็นเรื่องสูงต่ำ สำหรับจะ
 ถูกดูหมิ่นกัน นี่เป็นหลัก แต่ผิดหลักพระพุทธศาสนา.
 เรามีสติปัญญาที่จะเลื่อนชั้นก็เลื่อนไป เลื่อนได้แล้วก็ไม่ต้อง
 ถูกดูหมิ่นคนที่ยังจำเป็นอยู่จะต้องต่ำอยู่; เช่นแมลงผึ้งกิน
 น้ำหวานดอกไม้ ก็ไม่ต้องถูกแมลงวันที่กินน้ำเน่าสกปรก.
 แต่ถ้าคนไม่ทำอย่างนั้น คนก็จะเร็วกว่าแมลงผึ้ง เพราะเชื่อว่า
แมลงผึ้งไม่เคยถูกแมลงวัน, ไม่มีหน้าที่จะไปถูกแมลงวัน
ว่ากินน้ำเน่าสกปรก. ทางความคิดทางสติปัญญาก็เหมือนกัน
 แหะ; ถ้ามันมีอะไรสูงกว่าดีกว่า ก็ไม่จำเป็นที่จะต้องไป
 ถูกหมิ่นดูถูกที่ยังต่ำกว่า มีหน้าที่แต่ว่าจะช่วยเขา, จะช่วย
 เขาให้เลื่อนชั้น, จะช่วยเขาให้เลื่อนชั้น เพราะมันเป็นสิ่งที่
 ทำได้. แต่แมลงวันไม่อาจจะเกิดเป็นแมลงผึ้ง ก็ต้องปล่อย
 ไปตามเดิม; แต่ในส่วนที่มันอาจจะเปลี่ยนได้ จนเลื่อนชั้น
 ไปได้ มัน ควรจะช่วยเหลือกันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง
 โดยพิสุจน์ให้เห็นว่า มันดับทุกข์ได้ดีกว่าอย่างนี้ ๆ ๆ มันดับ
 ทุกข์ได้แน่นอนกว่าอย่างนี้ ๆ ๆ ๆ. นี้ก็ช่วยให้เกิดการเปลี่ยนแปลง.

ฉะนั้นพวกที่เคยนับถือศาสนาอื่นอยู่ ก่อนพระ-
พุทธเจ้าเกิด เขาก็ถ้อย่างนั้นอยู่; พอมาพบกับพระ-
พุทธเจ้า ก็เปลี่ยนแปลงได้มากมาย, จำนวนคนที่เปลี่ยน
แปลงมารับถือพุทธศาสนา ธรรมะของพระพุทธเจ้านี้ ก็มี
มากมาย, กลายเป็นพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนา ผิด
จากพระอรหันต์ในศาสนาอื่น ๆ ซึ่งมีอยู่ก่อน.

นี่คือสิ่งที่เราจะต้องมองดู ให้เห็นข้อเท็จจริงต่าง ๆ
จะได้เป็นเหตุผลเป็นข้อมูล ที่จะทำความเข้าใจกันระหว่าง
ศาสนา, ให้เหมือนกับว่า เรามีสิทธิ์เสรีภาพอิสรภาพที่จะ
ทำอะไรตามที่เรารชอบ. ถ้าว่าความนิยมมันเปลี่ยน มันก็
ค่อยเปลี่ยนไปเอง, ซึ่งจะต้องชี้แจงพิสูจน์ให้เห็นว่า ดับทุกข์
ได้จริงกว่า แน่นอนกว่า, เท่านั้นที่พอแล้ว.

ยกตัวอย่างเหมือนว่านอนไม่หลับ ปวดศีรษะหรือ
รบกวนประสาทอะไร มันก็มีวิธีที่จะทำได้หลาย ๆ อย่าง : ไป
จุดธูปจุดเทียนบูชาผีสังเทวดาก็ได้, จะเอาน้ำมารดหัวก็ได้,
จะกินยาแอสไพรินก็ได้, อันไหนมันจะดีกว่า ก็ลอง ก็ลอง,
มัน จะค่อยพบแล้วก็ค่อยเลื่อน ด้วยความพอใจของตนเอง
อย่างมีอิสรภาพมีเสรีภาพ.

อย่างนี้เดี๋ยวนี้ถ้าจะถามว่า ถ้าเกิดปวดหัวขึ้นมา
เขาแนะนำให้ไปจุดธูปบูชาต้นไม้บ้างต้น จะเอาไหม? คน
เดี๋ยวนี้จะเอาไหม? นั่งกันอยู่ที่นั่นจะเอาไหม? แต่ว่าที่อื่น
สมัยก่อนคราวอื่นมันเอา, มันมีและมันทำอย่างนั้นเพราะทำ
อย่างอื่นไม่เป็น. นี่จึง ควรจะรู้ข้อเท็จจริง อันนี้, แล้วก็
ไม่ดูหมิ่นคนถูกเพื่อนมนุษย์ของเรา ที่ยังมีสติปัญญาอ่อน,
ยังต้องถือศาสนาง่าย ๆ ต่อไปพลางก่อน.

พุทธศาสนาเข้ามา ก็มีใครรับได้ทุกคน, บางคน
รับได้ บางคนรับไม่ได้ แต่สมัครใจที่จะจดทะเบียนว่าถือ
พุทธศาสนา แล้วก็เลยไปจุดธูปจุดเทียนบูชาต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์
สัตว์ศักดิ์สิทธิ์ ภูเขาศักดิ์สิทธิ์อยู่, อย่างนี้ก็เป็นที่พึงอัน
ทำไป ๆ ไม่เท่าไร ก็จะค่อย ๆ เห็นเอง ว่ามันไม่เป็นที่พึงอัน
เกษม. อย่างบทสวดมนต์ที่สวด พุทฺธิ เว สรณิ ยนฺติ
นั่นไม่ใช่ที่พึ่งอันเกษม; ต่อเมื่อใครรับถือพระรัตนตรัย
และรู้ร้อยสัจจ ๔ จึงจะเป็นที่พึ่งอันเกษม. แต่ก็ยังไม่วาย
ที่จะมีคนบูชาต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์, สวนศักดิ์สิทธิ์ เจดีย์ศักดิ์สิทธิ์
อะไรศักดิ์สิทธิ์อยู่, แม้ประกาศตนเองว่าเป็นพุทธบริษัทนับ
ถือพุทธศาสนา. นี่คือปัญหาแม่ในภายในก็ยังมีอยู่อย่างนี้ ก็ไม่

จำเป็นตอกที่ว่าจะต้องไปดูหมิ่นดูถูกกัน ; เพราะวาสติบัญญัติ
มันยังอยู่เพียงเท่านั้น แต่ก็พุดจากัน, พยายามที่จะทำความ
เข้าใจซึ่งกันและกัน ให้ความรุ่มมันเกิดขึ้นเลื่อนขึ้นสูงขึ้นไป,
เขาเปลี่ยนของเขาเองไม่ต้องสงสัย.

วัฒนธรรมความเชื่อพื้นฐานมักฝังแน่นสืบๆกันไป.

เดี๋ยวนี้ขอให้มองดูสักอย่าง : ความเชื่อพื้นฐาน
ประจำบ้านเรือน ที่เรียกว่าวัฒนธรรม พ่อแม่ยังอบรมลูก
ให้กลัวตุ๊กแก ให้กลัวผี ให้กลัวอะไรก็ไม่รู้, แล้วลูกก็ต้อง
ถือศาสนาอย่างนั้นแหละ ; แต่ถ้าวัฒนธรรมในบ้านเรือน
มันชัดเจนถูกต้อง ไม่ฝังมงายอย่างนั้นแล้ว เด็กๆเกิดขึ้นมา
โตขึ้นมา ก็ไม่ต้องถือลัทธิอย่างนั้น, ก็สามารถที่จะถือเหตุ
ผลที่ถูกต้อง. เหตุแห่งความทุกข์คืออะไร ก็เข้าใจชัดเจน
ว่าเรื่องการคิดผิด พุทธิผิด ทำผิด นั้นแหละมันเป็นเหตุแห่ง
ความทุกข์, ไม่ต้องถือโซกลาง จึงจกทักก็สะดุ้ง, เป็น
พุทธบริษัทแล้วจึงจกทักก็สะดุ้ง นั้นยังไม่ใช่เป็น
พุทธบริษัท, เป็นแต่จกเชื่อไว้ว่าเป็นพุทธบริษัท.

เอาของจริงเป็นประมาณ ตัวเองก็ได้ ถ้าจึงจกทัก
 ยังสะอึกอยู่ ก็รู้ว่ายังไม่เป็นพุทธบริษัทโดยเนื้อแท้ โดยจิตใจ
 มันเป็นแต่ทะเลเบียน, เป็นแต่จกทะเลเบียน. หรือสิ่งที่ถือกันว่า
 เป็น ลางร้าย อื่น ๆ มีอีกมากมายนั้น ไม่เฉพาะแต่จึงจกทัก,
 มีของอะไรหล่นลงมาแตกต่อหน้า ก็สะอึกกลัวหวาดเสียว
 เป็นลางร้าย, ถือว่าเป็นลางร้าย. นี้ไม่ได้เลื่อนมาจาก
 ศาสนาของคนป่าเลย ยังเป็นคนป่าอยู่ที่นี้ ในยุคปรมาณูใน
 โลกนี้ยังเป็นคนป่าอยู่; จะมีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์
 เป็นของตนได้อย่างไร เพราะไม่เข้าถึงความหมายของพระ-
 พุทธพระธรรมพระสงฆ์, หรือสมัครจะดับทุกข์ตามแบบของ
 พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์. นี้เรามองเห็นชัดแล้ว
 ก็ต้องเตรียมตัวไว้ให้ถูกต้อง คือ เตรียมตัวว่าจะทำความ
 เข้าใจกันอย่างไร, จะปรับความเข้าใจกันอย่างไร, จะไม่เกิด
 การกระทบกระทั่งกัน, แล้วก็ค่อยยกจิตใจให้สูงขึ้นมา
 สูงขึ้นมา ๆ จนเอาชนะความทุกข์ได้จริง เป็นโลกุตระ
 อยู่เหนือโลก คือเหนือความทุกข์ เหนือปัญหาของมนุษย์
 ได้จริง. ตั้งความปรารถนาไว้เช่นนั้น, แล้วก็ตั้งความ
 ปรารถนาไว้สำหรับจะ ช่วยผู้อื่นให้เป็นอย่างนั้นด้วย, ไม่
 ใช่ว่าเป็นแต่คนเดียว.

ในเรื่องลำดับ ที่มอยู่เป็นลำดับๆ มันเลื่อนลำดับ
ไต่อย่างนี้.

การดับทุกข์ของแต่ละคน ยังมีหลายวิธี.

ที่มันยังมีเรื่องอันตลกซึ่งกว่านั้น จะไม่เรียกว่า

ลำดับก็ได้ แต่ถือว่ามันคนละวิธีก็ได้; เช่นใน **หลักที่กล่าว**

ไว้ในอรรถกถา แม้อรรถกถาก็ยังเชื่อได้ **ว่าคนบางพวกดับ**

ทุกข์ด้วยแรงของศรัทธา, คนบางพวกดับทุกข์ด้วยแรงของ

วิริยะคือความเพียร, คนบางพวกดับทุกข์ด้วยกำลังของปัญญา,

จนเอาไปจัดให้แก่พระพุทธเจ้า ว่าพระพุทธเจ้าบางพวก

เป็นศรัทธาธิกะ, บรรลุตรัสรู้ได้ด้วยศรัทธา บางพวกเป็น

วิริยาธิกะ, บรรลุได้ด้วยการกระทำความเพียรอย่างเคร่งครัด

เคร่งเครียด, บางพวกบรรลุได้ด้วยปัญญา มีความรู้อย่างถูก

ต้องตามที่เป็นอย่างจริง. ยกตัวอย่างพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน

นี้ ของเราเป็นตัวอย่างของพระพุทธเจ้า ผู้ตรัสรู้ด้วยกำลัง

ของปัญญา เป็นปัญญาธิกะ, แล้วก็กำหนดพระพุทธเจ้า

องค์อื่น ๆ เป็น ศรัทธาธิกะ วิริยาธิกะ ไปตามแบบ.

ข้อ^{๕๘๗}อนกัมเหตุผลอยู่เหมือนกัน แต่ไม่ใช่ทั้งหมด ;
 เพราะว่ามันอาศัยศรัทธาในครั้งแรกก็จริง แต่ในที่สุดมันก็
 ต้องเป็นปัญญาในชั้นหลัง. จะอาศัยความเพียรเป็นจุดตั้งต้น
 ก็จริง แต่ในที่สุดมันต้องกลายเป็นปัญญาในชั้นหลัง. ความ
 บริสุทธิ์หรือ การตรัสรู้ต้องมีด้วยปัญญา^{๕๘๘}ทางนั้น ; แต่
 บางพวกอาศัยศรัทธาเป็นจุดตั้งต้น, อาศัยความเชื่อข่ม
 ความทุกข์. พวกหนึ่งอาศัยวิริยะ คือกำลังจิตข่มความ
 ความทุกข์ กลบเกลื่อนความทุกข์ ; แต่ พวกที่แน่นอน
 ที่เห็นได้ง่าย เข้าใจได้ง่าย ก็คือ พวกที่มีปัญญา เป็นเครื่อง
 ข่มความทุกข์ กลบความทุกข์ ตัดความทุกข์. แม้อย่างนั้น
 ก็ไม่ควรจะจัดว่าพวกไหนดีเลวกว่ากันอย่างไร ; ถ้าดับ
 ทุกข์ได้ก็ต้องถือว่าสมบูรณ์ถ้ามันดับทุกข์ได้. ส่วนจะใช้
 ศรัทธาหรือใช้ความเพียรนั้นก็ดูไปก่อนสิ, ถ้ามันดับทุกข์ได้
 มันก็ต้องจัดว่าใช้ได้ในระดับเดียวกัน.

แต่ถ้าเอาคนชั้นธรรมตาสามัญ เอาบุดูชนกันแล้ว
 มันก็ยังมียุทธผลมากขึ้น ; ความเชื่อมั่น ในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง
 ระงับความทุกข์ไว้เสียได้ก็มี, บังคับจิตให้เข้มแข็งไม่
 ยอมเป็นทุกข์ อย่าง^{๕๘๙}นี้ก็มิในหมู่บุดูชนเรา. ถ้าเป็นความ

ทุกข์ที่เกิดมาจากความเชื่อ แล้วก็นำบทความทุกข์ก็นำบทความด้วยความเชื่อ; เช่นที่ว่าเด็กเขาเชื่อในผีสาวนางไม้อะไร ความทุกข์เกิดขึ้นมาจากความเชื่อ ก็ทำพิธีบ๊ตเบาซึ่งน่าเชื่อ, เด็กนั้นมันก็เชื่อ มันก็หาย หายจากความทุกข์ที่เกิดมาจากความเชื่อ, หรือว่าความทุกข์มันเกิดมาจากกำลังใจที่อ่อนแอ อ่อนแอ พอทำกำลังใจให้เข้มแข็ง มันก็หายไป.

นี่ไม่พูดถึงว่าจะจะเป็นพระพุทธเจ้ากันนะ พูดอย่าง บুদ্ধชนคนธรรมดา สามัญชน ก็ยังมีวิธีที่จะดับความทุกข์ ในจิตใจได้ถึง ๓ วิธี : คือ ด้วยความเชื่อ พวกหนึ่ง, ด้วยกำลังใจ พวกหนึ่ง, ด้วยกำลังปัญญา อีกพวกหนึ่ง; แล้วก็ไม่ต้องดูหมิ่นดูถูกกัน มันแล้วแต่สถานการณ์ ที่ว่าเขาอยู่ในระดับไหน เขาก็ต้องใช้วิธีที่พอเหมาะกันกับระดับของเขา เป็นพวกๆ ไปอย่างนี้. อย่างนี้ก็ไม่มี การดูหมิ่นดูถูกกัน ในระหว่างพวกที่อาศัยศรัทธา อาศัยความเพียร อาศัยปัญญา; เอาเป็นอันว่ามันดับทุกข์ได้ก็ใช้ได้ เพราะกลัวความทุกข์ด้วยกันทั้งนั้น. มันต้องการจะรอดจากความทุกข์ด้วยกันทั้งนั้น, อะไรมารองรับความทุกข์ได้ก็เรียกว่าใช้ได้.

แต่ถึงอย่างไรก็ดี เราก็ยังไม่วายที่จะนึกถึงเรื่องของ
 ปัญญา, ตามหลักของพระพุทธศาสนา ของพระพุทธเจ้า
 พระองค์น้อยรู่าไป, ระลึกนึกถึงอยู่รู่าไป **จะดับทุกข์ด้วย
 ปัญญาอยู่เสมอ.** ถ้ามีความรู้มากพอ ก็จะสอนพวกที่ยัง
 ต้องการจะดับทุกข์ด้วยศรัทธาหรือด้วยความเพียรนั้นได้ด้วย,
 ให้เขาเลื่อนชั้น. นี่เป็นการทำความเข้าใจอย่างสูงสุด อย่าง
 ใกล้เคียงกันที่สุด คือมีความไม่แตกต่างกันมากนัก.

ในที่สุด จงมองดูไปยัง **ลักษณะที่สำคัญอันหนึ่ง**
 ว่ามันดับทุกข์ได้หรือไม่? **ถ้าดับทุกข์ได้ ก็ยังดี,** แม้จะ
 มงายก็ยัง **ดีกว่าดับทุกข์ไม่ได้เสียเลย** เพราะว่าเสกๆ เป้าๆ
 ก็ทำให้เด็กหายร้องไห้ได้ มันก็ยังดีกว่าไม่ทำเสียเลย. แต่
 แล้วมันควรจะเลื่อนชั้นขึ้นไป, **เลื่อนชั้นขึ้นไปจนเขามี**
กำลังใจเข้มแข็ง, ไม่เป็นทุกข์กันง่าย ๆ ไม่ร้องไห้กันง่าย ๆ,
ไม่ประสาทเสียกันง่าย ๆ, แล้วก็มีสติปัญญาที่เพียงพอ อาศัย
 ปัญญาเป็นที่พึ่ง เมื่อมันมีหลักว่า มันจะช่วยกำจัดความทุกข์
 ได้ แม้เป็นส่วนน้อยมันก็ยังดีกว่าไม่กำจัดได้เสียเลย, ก็ยอม
 รับเข้าไว้ ในฐานะเป็นสิ่งที่จะใช้กำจัดความทุกข์ไปตามส่วน.

ข้อแรกก็คือ จะไม่ดูถูกดูหมิ่นกัน หรือจะช่วย
 ยกกันให้เลื่อน ชั้นให้สูง ๆ ขึ้นไป, แล้วก็ ไม่อ้างข้อ
 นั้นมาเป็นเครื่องคิดนึกจะช่วงชิงสมาชิกของศาสนา
 อื่นไปเป็นของศาสนาอื่น. นี่ปัญหาที่เฉพาะหน้ามันมี
 อยู่อย่างนี้.

....

รวมความ สรุปความ ก็คือว่า โดยหลักพื้นฐาน
 เราจะต้องมีศาสนาอยู่ทุกศาสนาในโลก ในโลกนี้จะต้องมี
 ศาสนาอยู่ครบทุกศาสนา; เพราะว่าในโลกนี้มันยังมี
 คนตั้งแต่โง่ที่สุด และโง่น้อย แล้วก็ฉลาดน้อย ฉลาดปาน
 กลาง ฉลาดมากที่สุด. ฉะนั้นจึง ต้องการศาสนาทุก
 ชนิดทุกระดับ ไว้สนองความต้องการของคนแต่ละ
 ระดับ.

ทีนี้เมื่อมันมาเผชิญหน้ากันเข้า ก็มีวิธีที่จะปรับความ
 เข้าใจกันแก่กันและกัน ว่าอันนี้มันเหมาะแก่ฉันแล้ว ไม่ต้อง
 ดูถูกดูหมิ่นกัน, แล้ว ไม่ต้องคิดประทุษร้าย จนเกิดความ
 ขัดแย้งกัน หรือจะเห็นแก่ตัว ช่วงชิงสมาชิกของศาสนา

อันมาเป็นของตัว. มัน เป็นเรื่องของความเห็นแก่ตัว
เป็นเรื่องของกิเลส; แม้จะอ้างว่าทำเพื่อพระเป็นเจ้า มันก็ยัง
ผิดหนักขึ้นไปอีก, เพราะ ไม่มีพระเป็นเจ้าที่แท้จริงที่เห็น
ต้องการให้ใครทำอย่างนั้น.

หวังว่าเราทั้งหลาย คงจะมองเห็นความจริงข้อนี้ ซึ่ง
มีใจความสำคัญว่า ทุกคนจะต้องมีศาสนา ที่เหมาะแก่
พื้นฐานแห่งจิตใจของตน. เมื่อพื้นฐานแห่งจิตใจมัน
เปลี่ยนมันเลื่อน, มันก็เลื่อนศาสนาไปเอง เดียวนี้จะต้องมอง
ให้เป็นเรื่องที่ดับทุกข์ได้ ตามความสมควรแก่สติปัญญา
ฐานะของตน; แม้จะยังอยู่ในระดับต่ำ มันก็ดับทุกข์ได้
ไปตามระดับต่ำ แล้วก็ค่อยเลื่อนขึ้นไปเอง, จึงควรให้เสรีภาพ
ในการที่จะรับถือศาสนา ชนิดที่เหมาะสมแก่พื้นฐานแห่ง
จิตใจของตน, แก่สติปัญญาของตน แก่วัฒนธรรมของตน,
แล้วก็ตั้งหน้าตั้งตาดับทุกข์ไป ตามหลักเกณฑ์อันนั้น เมื่อ
ถึงที่สุดแล้วมันก็เลื่อนเอง, มันก็เลื่อนเอง, มันก็เลื่อนขึ้นไป
จนถึงขั้นที่ดับทุกข์สิ้นเชิง อยู่เหนือโลกเหนือทุกข์โดย
ประการทั้งปวง.

นี่คือข้อที่อาตมานำมาบรรยายในวันนี้ โดยหัวข้อว่า
การทำความเข้าใจระหว่างศาสนา - โดยหลักพื้นฐาน,
 มันมีหลักพื้นฐานอยู่ทุก ๆ ขั้นตอน. ต้องทำให้ถูกต้องตาม
 หลักพื้นฐาน, โดยหลักพื้นฐาน หรือตามกฎหมายเกณฑ์ของ
 ธรรมชาติ. สิ่งที่ต้องการจะทำนั้นก็จะสำเร็จประโยชน์ได้
 ตามสัดส่วนตามสมควรแก่การกระทำ, สมควรแก่กาลเวลา
 สมควรแก่เทศะประเทศถิ่นท้องที่ ที่ว่ามันมีการเป็นอยู่
 อย่างไร. มนุษย์อยู่ในสภาพอย่างไร ก็ต้องมีศาสนาที่
 เหมาะสมแก่สภาพอย่างนั้น, แล้วก็เลยเป็นเพื่อนทุกข์ เกิด
 แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันทีเดียว, ถูศาสนาเดียวกัน คือว่าสิ่งใด
 ดับทุกข์ได้ สิ่งนั้นเป็นศาสนา, และเป็นศาสนาเดียว
 กันหมด แม้จะดับทุกข์ในขั้นต่ำ ขั้นน้อย ขั้นเล็ก ก็มันเป็น
 จุดตั้งต้น เป็นเค้าเงื่อน เป็นฐานราก, มันดีกว่าคนที่ไม่รู้จัก
 ดับทุกข์เอาเสียเลย.

หวังว่าท่านทั้งหลาย จะได้รับรู้จักสถานะของตน ๆ
 ว่าตั้งอยู่ในลักษณะอย่างไร, แล้วก็จะได้ปฏิบัติศาสนาให้
 เหมาะสมแก่สถานะของตน ในลักษณะอย่างนั้นแล้ว ดับ
 ทุกข์ได้ตามสมควร, เป็นที่พอใจของตน ๆ, มีความสงบสุขอยู่
 ทุกทีพาราตริกกาล.

การบรรยายสมควรแก่เวลาแล้ว ขอยุติการบรรยาย
 เป็นโอกาสให้พระคุณเจ้าทั้งหลาย สวดบทพระธรรมคณสาธ-
 ยาย ส่งเสริมกำลังใจ ในการที่จะประพฤติปฏิบัติพระธรรม
 ตามหลักของพระศาสนา ให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป ในกาล
 บัดนี้. ๗ ๐

บัญชีรายนามผู้บริจาคพิมพ์ลอยปทุม
เล่มที่ ๒ เรื่อง การทำความเข้าใจระหว่างศาสนา
ศิษย์ชาวตะกั่วป่า

๑.	นางกิมคำย ต้นตีว้ฒน์	๑,๕๐๐	บาท
๒.	พ.ญ. ทวีศิริ วัฒนศิริ	๑,๕๐๐	,,
๓.	นางสาว สุดา เจริญกุล	๑,๕๐๐	,,
๔.	นางสีต ไช้สกุล	๑,๐๐๐	,,
๕.	นางสิวห่าน จันสกุล	๑,๐๐๐	,,
๖.	นางจิราภรณ์ ไช้สกุล	๑,๐๐๐	,,
๗.	นางชুমสาย ต้นภิบาล	๑,๐๐๐	,,
๘.	นางสมจิตต์ อ่องสกุล	๑,๐๐๐	,,
๙.	นางสาวมะลิวัลย์ ทิวสกุล	๑,๐๐๐	,,
๑๐.	นางละมัย โพธิสัถย์	๕๐๐	,,
๑๑.	นางบุญทรง เจริญกุล	๕๐๐	,,
๑๒.	นางสาวคลับคล้าย ใจเตีต	๕๐๐	,,
๑๓.	นางสาวมณี แซ่ขอ	๕๐๐	,,

๑๔.	นางล้วน สุคนทรรส	๑๐๐	บาท
๑๕.	นางยกเกีย ผัวสกุล	๑๐๐	„
๑๖.	นางแดง จันสกุล	๑๐๐	„
๑๗.	นางช้วนกี สัมฤทธิ์	๑๐๐	„
๑๘.	นางรวิ ห้องกุลย์	๑๐๐	„
๑๙.	นางช้วนฮ่อง แซ่เหลียง	๑๐๐	„
๒๐.	นางรัตนา กุลวานิช	๑๐๐	„
๒๑.	นางภัทรา ศุภนาม	๑๐๐	„
๒๒.	นางสาวบุญศรี ศิริกุล	๑๐๐	„
๒๓.	นายบัญชา ตันติสันถวพงศ์	๑๐๐	„

รวม ๑๓,๕๐๐ บาท

โลกกรวด เพาะ กตัญญู.

อันบุคคล กตัญญู รู้คุณ โลก
อุบิโกล ขริโกล มี ๔ หัหลาย
ข้าว หรือ เกสอ ยักหรือหย้า ปลา หรือ ไร่ ๗๗
รู้โลก ๔ ๕ อย่างนี้หลาย ๔ หัหลาย ๖;
๕

อันผู้ คน ๗๐ คน หากคน ๗^๒
ก็คน ๗๐ มี คุณ ๗๐ ก็ ๗๐ นั้นเขินเขิน
มอง ๔ หั ๕ หั ๖ หั เขินเขิน ๗ หั ๘ หั
โลกกรวดได้ เพาะ กตัญญู รู้คุณ ก็ ๗;
๕

พระสมณชุตี-ลาสิลา-มหากร-๗๒ ๖
รวมเขิน อิตตธภาพไทย ๔ หั ๕ หั ๖ หั
๗๒ ๖ ได้ เพาะ ๖ หั ๗ หั ๘ หั ๙ หั ๑๐ หั
เพาะ กตัญญู มี ๗ หั ๘ หั ๙ หั ๑๐ หั ๕

พ. ๖๒๗๖๖